ISSN (print) 2708-7530
Наукові перспективи № 3(69) 2026

УДК 316.16

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-3(69)-2079-2092

Савчук Надія Антонівна кандидат психологічних наук**,** доцент, доцент кафедри соціогуманітарних технологій, Луцький національний технічний університет м. Луцьк, https://orcid.org/0009-0000-4071-9667

Полухтович Тетяна Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціогуманітарних технологій, Луцький національний технічний університет м. Луцьк, https://orcid.org/0000- 0002-0558-2981

ЕРІХ ФРОММ «МАТИ ЧИ БУТИ?»: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАЦІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню суспільства німецьким філософом, соціологом, психологом Еріхом Фроммом крізь призму його власних концепцій – двох способів людського існування — «матеріального» і «духовного» у праці **«Мати чи бути?».** Нами розглянуто вплив економічних, політичних, культурних чинників на формування особистості в соціумі. Автор акцентує увагу на домінуванні концепції «мати», що формується ринковими механізмами, культурою споживання і спричиняє відчуження, конкуренцію, руйнування соціальних зв'язків, духовну кризу, посилення авторитарних тенденцій. На його думку, більшість соціальних інституцій у європейських суспільствах, як: економіка, політика, освіта, – все більше тяжіють до моделі «мати», тобто до накопичення, контролю, споживання й пошуку безпеки у матеріальних формах. Таке суспільство формує людину, яка вимірює себе через речі, статус, власність, втрачаючи внутрішню свободу, творчу активність.

На противагу «мати», концепція «бути» підтримує розвиток особистості, солідарність; розвиває критичне мислення, етичну відповідальність, – окреслює гуманістичну альтернативу. У статті висвітлено шляхи, запропоновані соціологом Еріхом Фроммом, створення нового гуманістичного суспільства і нової людини, і деякі з них не втратили актуальності сьогодні у подоланні сучасних глобальних викликів, є предметом подальших досліджень. Праця Еріха Фромма містить багато відповідей на питання, які завжди цікавили людство, а саме: як змінюється характер людини, її цінності, спосіб мислення через орієнтацію на «матеріальне», а не на «духовне».

Видатний вчений Еріх Фромм критикує традиційну модель освіти, яка заснована на запам'ятовуванні й накопиченні інформації. Зазначимо, така тенденція продовжує переважати в сучасній українській системі навчання.

ISSN (print) 2708-7530
Наукові перспективи № 3(69) 2026

Автор праці «Мати чи бути?» пропонує перейти до концепції «бути», де в пріоритеті розвиток: мислення, творчих здібностей, інтелектуальної свободи**.** Освіта майбутнього це: мислити, творити, діяти етично.

Ключові слова: мати, бути, суспільство, знання, релігія, задоволення, активність, егоїзм.

Savchuk Nadiia Antonivna, PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, associate professor of the Department of Social and Humanitarian technologies, Lutsk National Technical University, Lutsk https://orcid.org/0009-0000-4071-9667

Polukhtovich Tetiana Grygorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Socio- humanitarian technologies of Lutsk National Tehnical University, Lutsk, https://orcid.org/0000- 0002-0558-2981

ERICH FROMM "TO HAVE OR TO BE?": A SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF WORK

Abstract. The article is devoted to the study of society by the German philosopher, sociologist, and psychologist Erich Fromm through the prism of his own concepts – two ways of human existence – “material” and “spiritual” in the work “To Have or to Be?”. ?». We have considered the influence of economic, political, and cultural factors on the formation of personality in society. The author focuses on the dominance of the concept of "mother", which is formed by market mechanisms, consumer culture and causes alienation, competition, destruction of social ties, spiritual crisis, and strengthening of authoritarian tendencies. In his opinion, most social institutions in European societies, such as: economy, politics, education, are increasingly gravitating towards the "having" model, that is, towards accumulation, control, consumption and the search for security in material forms. Such a society forms a person who measures himself through things, status, property, losing inner freedom, creative activity.

In contrast to "having", the concept of "being" supports personal development, solidarity; develops critical thinking, ethical responsibility, and outlines a humanistic alternative. The article highlights the ways proposed by sociologist Erich Fromm to create a new humanistic society and a new person, and some of them have not lost their relevance today in overcoming modern global challenges and are the subject of further research. Erich Fromm's work contains many answers to questions that have always interested humanity, namely: how a person's character, values, and way of thinking change due to an orientation towards the "material" rather than the "spiritual."

The prominent scientist Erich Fromm criticizes the traditional model of education, which is based on memorization and accumulation of information. It should be noted

that this trend continues to prevail in the modern Ukrainian education system. The author of the work “To Have or to Be?” proposes to move to the concept of “to be”, where the priority is the development of: thinking, creative abilities, intellectual freedom. The education of the future is: to think, to create, to act ethically.

Keywords: to have, to be, society, knowledge, religion, pleasure, activity, egoism.

Постановка проблеми. ХХ століття з стрімкими соціальними змінами, тоталітарними режимами, кризою гуманістичних цінностей, не залишало поза увагою мислителів, які вивчали суспільства, позитивні і негативні сторони економічного прогресу, роль приватної власності та побудові нової моделі життя, де всі почуватимуться добре. Одним із видатних гуманістів цього періоду був філософ, соціолог, психолог Еріх Фромм, який поєднав у своїх працях етику, політичну теорію. соціологію, психологію. Досліджуючи взаємодію людини з соціальними структурами, він прагнув з’ясувати, як суспільство формує особистість і яким чином людина може зберегти власну свободу в умовах зростаючого тиску масової культури й економічних систем. Еріх Фромм наголошував, що сучасна цивілізація сприяє відчуженню, втраті людиною зв’язку з власною сутністю, зі світом духовним. Водночас він вірив у можливості «нової» людини до внутрішньої свободи, любові, творчості, пропонуючи гуманістичну альтернативу матеріальному баченню суспільного розвитку. Аналіз його поглядів дає можливість зрозуміти і сучасні соціальні, політичні процеси, осмислити виклики, які стоять перед людством.

Суспільство, на думку Еріх Фромма, не просто сукупність людей, а жива структура, яка формує спосіб мислення, цінності, поведінку кожного індивіда. Якщо воно будується за принципом «мати», то перетворює людей на споживачів, які вимірюють власну цінність обсягом володінь. Таке суспільство стимулює постійну гонитву, породжує внутрішню тривогу й відчуження, адже людину цінують не за духовними якостями, а що вона має та скільки виробляє. У такому соціальному середовищі втрачається здатність до глибоких стосунків, співпереживання й творчості. Матеріальні цілі переважають над духовними та емоційними потребами.

Еріх Фромм окреслює суспільство, як альтернативу, що зорієнтоване на буття. В пріоритеті такого соціуму постає розвиток особистості, а не накопичення. У такому суспільстві людина сприймається не як економічний ресурс, а як унікальна цінність, здатна до любові, співпраці, мислення і творчого самовираження. Суспільство підтримує ініціативу і самостійність, створює простір для емоційної зрілості й гуманістичних стосунків. Фромм вважає, що здорове суспільство має надихати людину до активності, а не вимагати покори економічним і політичним процесам.

ISSN (print) 2708-7530
Наукові перспективи № 3(69) 2026

Як вказує вчений, від моделі, яку виберуть люди, буде залежати не лише рівень їхнього добробуту, а й майбутнє цивілізації. Лише суспільство, зорієнтоване на буття, виховує зрілих, вільних і відповідальних людей.

Еріх Фромм розглядає кризи сучасного суспільства, розділивши людське існування на два способи – орієнтацію на володіння і орієнтацію на буття. Перша тенденція призводить до глибокого соціального й психологічного відчуження: людина стає продуктом ринку, а суспільство перетворюється на механізм, який заохочує конкуренцію, конформізм і духовну пасивність. Він вважав, що людство має потенціал перейти до моделі «бути», такого способу існування, який заснований на активному внутрішньому розвитку особистості, альтруїзмі, творчості. Такий перехід можливий за умови глибоких суспільних змін, переоцінки цінностей, переорієнтації з культури споживання на культуру гуманізму. Вчений ставить у центрі суспільства самореалізацію і гідність людини. Дослідник духовності суспільства Еріха Фромма А. Габрієлян наголошує, що «будучи одним з видних представників Франкфуртської школи, Фромм одним зі своїх фундаментальних напрямків досліджень обрав критику сучасної цивілізації та структури відповідних суспільних відносин. Він провів найдокладніший аналіз виникнення та подальшої соціальної еволюції з точки зору історії та подальшого тестування елементів суспільних відносин на стійкість на сучасному етапі розвитку. Фромм виявляв різного роду приховані протиріччя між зовні процвітаючою технократичною цивілізацією та трагедією індивідуального людського буття**»[1]**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-філософську концепцію Еріха Фромма аналізувала українська дослідниця І. Матвієнко; філософію свободи В. Березинець; концепцію «духовності суспільства» А. Габрієлян; гуманістичний психоаналіз Еріха Фромма Є. Нелін; науковець І. Вегеш та інші. Зазначимо, що автором статті аналіз суспільства у спадщині Е.Фромма зроблений вперше.

Метою дослідження є аналіз суспільства за Еріхом Фроммом через протиставлення його концепцій «мати» і «бути». Для досягнення мети нами поставлено наступні завдання:

1. Проаналізувати наукову працю **«Мати чи бути?»** німецького філософа, соціолога, психолога Еріха Фромма;
2. Розкрити зміст споживацького суспільства, яке негативно змінює соціальні якості людини;
3. Висвітлити умови людського вдосконалення й орієнтацію вченого на створення нового суспільства.

Виклад основного матеріалу. У суспільстві Еріха Фромма людина дедалі менше керується внутрішніми цінностями, а все більше матеріальними, саме в тому виникає феномен «втечі від свободи» – прагнення людини уникнути

відповідальності за власне життя, сховатися або ж підкоритися. Він наголошує, чому маси людей, втомлені від нестабільності й надлишку вибору, легко стають жертвами тоталітарних ідеологій, обіцянок політиків, які приходять до влади. Водночас Фромм звертає увагу, що технічний прогрес, створивши умови для більш комфортного життя, водночас посилив відчуження: праця стала одноманітною й автоматизованою, взаємини поверхневими, а успіх вимірюється економічними показниками, а не людськими якостями. Людина дедалі частіше відчуває себе «не особистістю» у системі, що вимагає продуктивності, але не дає справжнього сенсу. У цьому аспекті дослідження як не згадати працю українського вченого Івана Франка «Що таке поступ?». Переконані в проведенні паралелі двох поглядів вчених на розвиток суспільства, на тяжіння людей до концепції «мати», а не «бути». І. Франко пише: «Хто каже «поступ», той каже дві речі. Одно те, що все на світі зміняється і ніщо не стоїть на місці, а друге: чи зміняється на ліпше, чи на гірше? Але чи ті зміни йдуть на ліпше, чи на гірше, на се вже відповідь не у всіх однакова. У якім світлі вона показує нам той поступ? Певна річ, коли беремо на увагу сам початок людського розвою, оту добу каменя, дикого стадового життя в лісах та печерах і порівняємо її з теперішнім людським життям, з часом, коли люди живуть у домах, сплять на подушках, одягаються раз тепло, раз холодно, їздять залізницями, порозуміваються телеграфами та телефонами, плавають поверх води і попід воду, літають по повітрю і зазирають своїм оком у середину – хто схоче порівняти, той певно мусить признати, що за тих кільканадцять тисяч літ люди поступили дуже сильно до ліпшого, що поступ веде до добра»[2, С.6-7]. Український вчений і письменник бачить і регрес у суспільному розвитку. Він говорить, що велика кількість людей проживає в бідності, поступ не йде рівно, а хвилями – високого підйому й упадку зневіри. Поступ змінює ремесло на мануфактуру, і машина займає місце робітника. Залізниці позбавили хліба тисячі візників. Поділ праці призвів до прискорення й вдосконалення праці. «За остатніх сто літ, можна сміло сказати, нароблено більше предметів для людської потреби та людського вжитку, ніж за всі попередні тисячоліття»[2, С.26]. Чи стали люди щасливими? Чи варто було досягати поступу? Відповідь Франка є очевидна: з однієї сторони, розвиток науки, мистецтва, промислу, а з іншої – мільйони бідних і темних людей. Теперішнє становище людей Франко назвав витвором віковічної боротьби за існування. Він аналізує погляди комуністів, які переконували, що спільна праця і спільна власність є основами, на яких має бути побудований новий суспільний лад.

Аналіз суспільства XX століття очима двох видатних науковців дає змогу по-новому осмислити не лише історичний контекст, а й природу сучасних соціальних криз. Їхні ідеї створюють основу для критичного погляду, як економічні й культурні тенденції формують особистість, впливають на її свободу.

ISSN (print) 2708-7530
Наукові перспективи № 3(69) 2026

У І частині «Усвідомлення різниці між володінням і буттям» Еріх Фромм розглядає проблему крізь призму різних поетичних прикладів, філософських концепцій, походження термінів. ІІ частина «Аналіз фундаментальних відмінностей між двома способами існування» присвячена принципам володіння і буття. Автор розкриває зміст споживацького суспільства, фактори, що сприяють орієнтації людей на володіння. Частина ІІІ «Нова людина і нове суспільство“ розкриває зміст передумов людського вдосконалення, а відтак і нових рис суспільства. У передмові автор пише: «На початку книга містить результати моїх подальших досліджень у царині радикально-гуманістичного психоаналізу, при цьому я концентруюсь на розгляді егоїзму та альтруїзму як двох базових орієнтацій характеру. Кінцева, третя частина книги розвиває тему, заявлену мною в «Здоровому суспільстві» і в «Революції надії»: криза сучасного суспільства та шляхи її подолання. Повторення раніше висловлених мною думок були неминучі, але я сподіваюся, що новий погляд, під кутом якого написано цю працю, а також подальший розвиток концепції справдять надії навіть тих читачів“ [3, С.8].

Еріх Фромм називає індустріальний прогрес ядром нової релігії, що мав замінити Град Божий. «Ми були на шляху, щоб стати богами.., людство навчилось контролювати природу, техніка зробила нас всемогутніми. Соціалізм і комунізм швидко видозмінилися і замість тих рухів, наміром яких була побудова нового суспільства та формуванняьнової людини, трансформувалися в політичні течії» [3, С.13]. Індустріальний вік не зміг виконати обіцянок і травматичним для людини стало усвідомлення краху цих сподівань. Автор зазначає, що:

–безмежне задоволення всіх бажань не привело до благодаті, не стало шляхом до щастя;

–держава маніпулює думками, почуттями і смаками людей;

–економічний прогрес торкнувся лише обмеженого числа багатих націй, відстань між багатими і бідними націями лише зростає;

–технічний прогрес створив небезпеку для навколишнього середовища;

–людина перетворилась у надлюдину, але не піднялась до рівня надлюдського розуму [3, С.14].

Еріх Фромм наголошує на принципі радикального гедонізму, якого дотримувалися багаті люди. Адже вони з прагнуть знайти максимальну насолоду від життя. Автор наголошує на тому, що даний життєвий орієнтир не підтримували великі мислителі Стародавнього Китаю, Індії, Європи. Вийняток – учень Сократа – Арістіпп, у якого ціль життя була в тілесній насолоді. Давньогрецький філософ Епікур, сучасний австрійський психолог З.Фройд, – аналізує Еріх Фромм, у вищій цілі – чистій насолоді – бачили відсутність страждань. «Жоден з великих Учителів не вчив, що фактичне існування якогось бажання створює етичну норму»[3, С.16]. На переконання автора, після І Світової війни відбулося

повернення до теорії і практики радикального гедонізму. Ця ідея, на переконання Фомма, є протиріччям ідеалу дисциплінованої праці. За Еріхом Фроммм, «радикальний гедонізм не здатен привести до щастя, і пояснює, чому це неможливо, якщо враховувати природу людини… наявні факти переможно свідчать, що наш спосіб переслідування щастя» не веде до нього. Ми – суспільство дуже нещасних людей: самотні, стривожені, депресивні, руйнівні, залежні – люди, які радіють, якщо вбили час, який ми так стараємося заощадити» [3, С.18].

Еріх Фромм називає іншу психологічну передумову індустріального суспільства – людський егоїзм. Бути егоїстом означає, що людина все хоче тільки для себе, вона не ділиться ні з ким. «Я ніколи не задовольнюся, бо нема краю моїм бажанням; я мушу бути заздрісним до тих, хто має більше, і боятися тих, хто має менше» [3, С.18]. Але інколи вона «подавляє» це почуття, стаючи доброю і щирою. «Твердження комуністів, що знищивши класи, закінчиться класова боротьба, є фікцією, бо всі хочуть мати більше, а це вже існування класів. Жадібність і мир взаємно виключають одне одне» [3, С.18].

Як докорінно змінити суспільство? В Еріха Фромма є відповідь на це питання. «Нове суспільство можливе у тому випадку, коли в ньому сформується нова людина“. «Праведне» життя автор не розглядає як обов’язкове виконання моральної чи релігійної вимоги. Виживання в соціумі залежить, на думку видатного вченого, від зміни людського серця, тобто мужності й далекоглядності. «У дійсності ніякі серйозні зміни не відбуваються. І керівники, і керовані роблять «вигляд “, що на правильному шляху. Нікого більше не шокує, що великі політики приймають рішення шкідливі й небезпечні для суспільства. А й справді, якщо егоїзм – це один із стовпів сучасної практичної етики, то чому вони мають вести себе інакше? Вони й нібито не знають, що зажерливість (як і покірність) робить людей дурними, навіть якщо вони в особистому житті дбають про власні інтереси, піклуються про себе і своїх близьких» [3, С.21-22]. Німецький соціолог наголошує, що егоїзм став основою сучасної моралі.

Окрім описаних причин, Еріх Фромм підкреслює, що сьогодні немає «жодних інших моделей суспільного устрою, окрім корпоративного капіталізму, соціал-демократичного чи радянського соціалізму або технократичного «фашизму з усміхненим обличчям“. Ця думка підкріплена фактом… дослідити реальності нових моделей суспільства і провести експерименти з ними. Справді, щоб винайти нові й реалістичні альтернативи побудови людського суспільства, однієї лиш уяви не досить» [3, С.23]. Виходячи з цієї позиції, Фромм вдається до аналізу двох способів існування: володіння та буття.

Яка різниця між мати і бути? У творі Еріх Фромм розглядає їх у двох розділах, підкріплюючи прикладами, як різницю між любов’ю до життя і любов’ю до смерті. Мати – це нормальна функція людського життя. Ми володіємо речами і отримуємо від них задоволення. У розрізі цього питання

Фромм згадує великих вчителів. Так, Будда проповідував досягнення людиною найвищого ступеня розвитку без прагнення володіти майном. Таке ж тлумачення вчений знаходить у Євангелії від Луки. Навіть цитує Карла Маркса, який розкіш називав вадою, а метою людини – бути всім, а не володіти всім [3, С.27]. Він робить висновок: «володіння та буття є двома основними способами існування людини, і їхньою потужністю зумовлені відмінності і людських характерах та різні соціальні типи» [3, С.28].

Досліджуючи походження термінів, Фромм вказує на оманливість поняття «мати“ і показує його проблемний зміст. Він пише: «Для тих, хто вірить, що мати – це найбільш природна умова людського існування, може стати повною несподіванкою факт, що в багатьох мовах взагалі відсутній термін на означення слова “мати“. Цей факт наводить на думку, що розвиток слова мати відбувався залежно від розвитку приватної власності…»[3, С.35]. Друге поняття – «володіти» розглядається ним, як: зв’язка, що виконує роль граматичного вказівника тотожності («Я є тим, чим володію і що я споживаю»[3, С.40]); допоміжне дієслово пасивної форми; значення слова «існувати“.

Із проведеного аналізу слів «мати» і «бути», Еріх Фромм робить такий висновок:

1.Під володінням та буттям він розуміє не окремі якості суб’єкта, а два різних способи існування, два різні види самоорієнтації, дві різні структури характеру.

2. За принципом володіння людина перетворює все і всіх у свою власність, також і себе.

3. За принципом буття, слід розрізняти дві його форми: життєлюбність і *протилежність* видимості, що «відсилає до справжньої природи, істинної реальності особи чи речі, на відміну від оманливої видимості» [3, С.36].

У праці «Мати чи бути?» Еріх Фромм наводить філософські концепції буття Георга Зіммеля, давньогрецьких філософів Геракліта, Платона; німецької школи класичної філософії (Гегеля). Ілюструє приклад відмінності між володінням і буттям за реалізацією влади, адже влада може бути раціональною та ірраціональною. Перша базується на компетентності і сприяє розвитку людини, а друга – використовує примус і служить для експлуатації людей [3, С.50]. Проте, автор зазначає: слід взяти до уваги, що керівник може бути компетентним в одній галузі, а в іншій – ні. «Державний діяч має талант військового стратега, а в умовах миру проявляє безпорадність; чесний і мужній на початку кар’єри керівник з плином часу може втратити ці чесноти, не встоявши перед спокусами влади» [3, С.52].

Цікавим є погляд Еріха Фромма, як психолога також, на значення слова любити за принципом володіння й за принципом буття. Він ставить питання: чи може людина *мати* любов? І відповідає, що це – абстракція. В реальності існує

тільки акт любові, який включає піклування про когось, пізнання, вияв почуттів тощо. А любов, як *володіння*, утримує під контролем того, на кого вона спрямована. На переконання вченого, важливим чинником володіння є ім'я людини. «Ім'я показує, що людина є стійкою непорушною субстанцією, а не процесом.., можливо колись його замінить номер» [3, С.93].

Отже, ми живемо у суспільстві, фундамент якого складають приватна власність, прибуток і влада [3, С.81]. Розглядаючи питання власності, Еріх Фромм звертає увагу, що в минулі часи людина ставилась до майна бережливо і користувалась ним доти, доки ця річ їй служила. Тому «висловом у XIX ст. могли бути слова: «Все старе – прекрасне!». Сьогодні ж, навпаки, актуальним є Все нове – прекрасне!». Скажімо, купівля авто як елемент деперсоналізації, символ соціального статусу її власника. 2) Сам акт купівлі посилює відчуття власної сили і 3) якщо продати авто, можеш отримати прибуток. Люди, – продовжує думку Еріх Фромм, – відносять до власності різні речі, а також і самих людей. Ми можемо казати: мій лікар, моя хвороба, моя звичка тощо.

«Природа володіння випливає з природи приватної власності. В буддизмі це називається ненаситністю, а в іудаїзмі та християнстві – жадібністю. Але тут може бути зворотній зв'язок: річ володіє мною, тому що моє психічне здоров'я засноване на володінні цією річчю»[3, С.83-85].

У праці Еріх Фромм розглядає поняття активності як основну характерну рису буття. Що ж воно означає? Активність – це не зайнятість, а розкриття таланту, який має кожний. Це означає: рости, любити, вирватись із стін свого «я". Жодне з цих переживань не можуть повністю виражатись словами. Слова лише вказують на деяке переживання. В структурі володіння керують мертві слова, а в структурі буття – живий досвід. Продуктивна активність означає стан внутрішньої активності. Продуктивні особистості відроджують все, до чого торкаються. Це не обов'язково пов'язано із створенням картини чи роману. Відчужена активність – це проста зайнятість [3, С.103]. Фромм звертається до Арістотеля, який, на його думку, не проводив чіткого розмежування. «Відчужена активність, вважав філософ, була у рабів, а у вільних громадян активність набувала повноти змісту. Арістотель розглядав «споглядання», як діяльність розуму»[3, С.104]. У середньовічного філософа Фоми Аквінського внутрішнє споглядання є найвищою формою людської активності. «Він визнавав, що повсякденне життя звичайної людини теж має цінність і веде до блаженства, але за умови, що мета, до якої спрямована людська активність, це блаженство і що ця людина здатна контролювати свої пристрасті» [3, С.105]. У Спінозівській моделі (праця «Етика») активність – діяти, а пасивність – страждати. «Перший критерій дії полягає в тому, що дії випливають з людської природи (я говорю, що я активний) і навпаки, я говорю, що я страждаю. Наші бажання також діляться на активні і пасивні. Активні вкорінені в умовах нашого існування, а пасивні

ISSN (print) 2708-7530
Наукові перспективи № 3(69) 2026

викликані внутрішніми або зовнішніми спотвореними умовами. За Спінозою, активність, розум, свобода, благоденство, радість і самовдосконалення нерозривно пов'язані – так само пов'язані між собою пасивність, ірраціональність, залежність, журба, безсилля, а також стремління»[3, С.105-106]. Проблема полягає в тому, щоб пояснити відсутність активності, а не саму активність Його бачення активності й пасивності демонструє радикальну критику індустріального суспільства.

Еріх Фромм спирається на твердження Карла Маркса про те, що капіталістична система паралізує активність людей; а соціалістична здобуває перемогу над мертвим суспільством, відбувається відродження людства через активність [3, С.108].

Підсумуємо вищесказане, Еріх Фромм надає поняттю активності особливого філософського змісту, наголошуючи, що активність людини в процесі діяльності є показником її внутрішнього розвитку. Фромм розрізняє два типи активності, що випливають із двох протилежних концепцій. У концепції «мати» людина працює, виходячи з прагнення володіти: вона хоче мати результат, мати мати успіх. Через це її активність стає зовнішньою, механічною, спрямованою на досягнення показників. Така людина часто діє за інерцією, керуючись чужими очікуваннями й стандартами. Занурена в гонитву за результатом, вона ніби відчужується від самого процесу праці, а власні сили витрачає швидше як ресурс, ніж як творчу енергію.

У протилежність цьому Еріх Фромм описує активність у концепції буття, яка має глибокий внутрішній характер. Це – активність, що народжується з інтересу, натхнення, любові. Людина, яка живе за принципом «бути», не прагне лише виконати завдання. Для неї праця – простір самореалізації. Така активність не зводиться до ефективності чи продуктивності у вузькому сенсі, а пов'язана з творчістю, ініціативою, здатністю мислити, шукати нові підходи. Саме тому Е. Фромм вважає її справжньою, бо в ній людина проявляє свою сутність: розумну, чуттєву, вільну. Вчений зазначає, що особистість активно творить тоді, коли не скована страхом помилки, тиском авторитетів або гонитвою за винагородою. У такій свободі вона знаходить можливість бути цілісною, виявляти свої думки й почуття, а не приховувати їх за маскою «правильності». Саме завдяки цій свободі праця перестає бути лише функцією і перетворюється на живий процес.

Важливим аспектом активності у Е. Фромма є також її гуманістичний вимір. Праця стає осередком співпраці та відповідальності. Людина не розглядає працю як поле змагання. Навпаки, прагне спільного творення, адже в колективній творчості бачить можливість розкрити власні здібності й підтримати інших.

Отже, активність особистості за Е. Фроммом – це не виконання певної ролі, а спосіб буття через проживання процесу творення, свободи, відповідальності.

За Фроммом, людину можна змінити за таких умов, як:
1.Ми страждаємо;
2.Усвідомлюємо, що страждаємо.
3. Розуміємо, що існує шлях, який веде до звільнення.
4. Усвідомлюємо, що маємо дотримуватися певних норм.

Вказані пункти є змістом буддистського вчення. Автор праці описує уявлення німецького філософа Карла Маркса про спасіння. «1-й крок: показати робітникам, що вони страждають. 2-й крок: показати причини страждань; 3-й крок: від страждань можна позбутися; 4-й крок: відкриття нового життя, нової соціалістичної системи, яка звільнить від страждань.

Така ж і фрейдівська схема лікування хворих – допомогти усвідомити причини хвороби»[3, С.180-181].

У праці «Мати чи бути?» її автор проводить різницю між поняттями радість і задоволення. Вказує, що зрозуміти їх важко, бо сьогоднішня людина живе у світі безрадісних задоволень [3, С.128]. Досягнувши мети від купівлі якоїсь речі, смачної їжі, –людина відчуває хвилювання, збудження. Але якої мети? Ставить питання Еріх Фромм. Таке задоволення не приведе до адекватного вирішення людських проблем, а до деградації. Сучасне суспільство перебуває, на переконання філософа, соціолога, в такому стані як євреї 3000 років тому. «Мойсей, звертаючись до народу, промовляв: «Ти не служив Господові Своєму з радістю серця»[3, С.129]. Після досягнення задоволення настає смуток. «Наші внутрішні сили не зросли» [3, С.130]. Радість, – продовжує Фромм відіграє головну роль у тих релігійних і філософських системах, які проголошують її метою буття. В Новому Заповіті радість є результатом відмови від володіння. Він згадує німецького ученого, теолога Екхарта, який писав: «Коли Бог посміхається в душі, а душа у відповідь посміхається Богу, тоді зароджуються образи Трійці» [3, С.131]. У французького філософа Спінози радість – це перехід людини від меншого вдосконалення до більшого[3, С.131]. Отже, радість ми відчуваємо у процесі наближення до мети бути самим собою. У праці «Мати чи бути» Еріх Фромм приділяє особливу увагу тому, як спосіб мислення людини визначає її ставлення до праці, а отже — і здатність відчувати радість та справжнє задоволення від щоденної діяльності. Еріх Фромм наголошує, що в суспільстві, орієнтованому на володіння, робота часто зводиться до засобу отримати матеріальні блага, статус або визнання. Праця стає рутинною, позбавлена іншого, глибшого сенсу. Людина перестає бачити в діяльності щось творче, особистісно значиме і сприймає себе як частину механізму, який має «виконувати функцію».

Орієнтація на буття відкриває новий спосіб сприйняття роботи. Фромм описує, що справжнє задоволення від праці виникає тоді, коли людина має можливість діяти активно, творчо і з внутрішньою свободою. Радість народ-

жується не від результату чи винагороди, а від самого її процесу, і є проявом власної активності, здібностей і духовної енергії. У такому стані людина не намагається «мати успіх», вона прагне бути залученою: творити, взаємодіяти зі світом. Праця стає способом самовираження й розвитку внутрішнього потенціалу особистості. Еріх Фромм підкреслює соціальний вимір радості. У концепції буття робота набуває характеру співпраці, а не змагання. Люди починають створювати щось разом, відчувають взаємну підтримку, спільну відповідальність. Саме це, на переконання автора формує глибше задоволення.

Насамкінець, назвемо функції нового суспільства за Еріхом Фроммом, що мають допомогти виникненню нової людини, яка:

– готова відмовитись від всіх форм володіння, тобто вона обирає «бути»;

– має усвідомити, що повна відмова від речей забезпечить продуктивну діяльність;

– відчуття, що ти на своєму місці;

– отримує радість від служіння людям;

– любить і поважає життя;

– звільнилась від ілюзій;

– розвиває здібності до любові поряд із здібністю до критичного мислення;

– розуміє, що таке дисципліна;

– розвиває уяву;

– прагне не обманювати;

– більш глибоке самопізнання;

– розуміє, що зло – це наслідок неправильного розвитку;

– є щаслива від любові до життя [3, С.182-184].

Еріх Фромм називає кроки, за якими можлива нова модель суспільства. Перший крок – максимальна децентралізація промисловості й політики. “Якщо суспільство з усіма членами стає подібним до велетенської, централізовано керованої машини, то навряд чи вдасться уникнути фашизму, бо, по – перше, люди втратять здатність критично мислити, стануть абсолютно безпорадними, пасивними і шукатимуть лідера… і, по-друге, такою «мегамашиною» зможе управляти кожен, хто достане до неї доступ. Якщо людина з посереднім інтелектом і такими ж здібностями опиниться біля керма влади, то й вона зможе керувати державою»[3, С.196]. Еріх Фромм наголошує на тому, що активна, відповідальна участь громадян у справах суспільства вимагає заміни бюрократичного способу управління на гуманістичний.

Наступний крок, вказує Еріх Фромм, – заборона реклами в промисловості, політиці, бо «спонукають нас купувати речі, які нам зовсім не потрібні і навіть не бажані, а ще й тому, що змушують нас обирати тих політичних діячів, яких ми ніколи б не обрали, якби повністю контролювали себе» [3, С.199]. Вчений вказує на знищення прірви між багатими і бідними країнами: справжня турбота,

а не жалість. Наступний крок – відокремлення наукових досліджень від практичного використання в промисловості й в обороні. Фромм радить створити Верховну раду з питань культури для уряду, політичних діячів, громадян. «Слід створити ефективну систему поширення ефективної інформації. Інформація – вирішальний елемент у формуванні ефективної демократії. На жаль, люди володіють переважно маніпулятивним інтелектом. Вони неспроможні осягнути сили, дія яких є прихованою, і тому не можуть виносити тверезих суджень про майбутній розвиток…» [3, С.206].

Висновки. Еріх Фромм, аналізуючи протиставлення «мати» і «бути», пропонує не тільки психологічну, а й соціальну критику сучасної цивілізації. Його ідеї дозволяють зрозуміти, чому суспільства переживають кризи сенсу, зростання нерівності, політичні конфлікти, духовну виснаженість. Разом з тим Фромм окреслює реалістичний шлях до гуманістичного майбутнього, де в центрі стоїть не накопичення, а духовний розвиток людини. У XXI столітті його думки набувають нової актуальності: від екологічних викликів до цифрової залежності та культури споживання, що є предметом подальших досліджень праць вченого.

Фромм пропонує концепцію буття, яка ґрунтується на внутрішній свободі, творчості, любові, активності (вияві таланту). Дана концепція не заперечує матеріальних потреб, але ставить духовну повноту особистості вище за володіння. Важливим висновком Фромма є твердження, що принцип буття не виникає сам по собі, а вимагає внутрішніх зусиль, виховання, зміни цінностей. Це шлях нової людини вчений розглядає крізь призму нового суспільства: гуманного, справедливого для всіх. За Фроммом, свобода, любов, творчість і щастя можливі, коли людина перестає жити за принципом володіння й відкриває для себе іншу модель – вимір буття з найвищою цінністю суспільства – людиною.

Література:

1.Габрієлян А. Концепція «духовності суспільства» Еріха Фромма як альтернатива соціальній деструктивності /А. Габрієлян //журнал *«Молодий вчений».* Одеса. Вид.: «Молодий вчений», 2019. No 8 (72). С.173.

2. Франко І. Що таке поступ? Нью-Йорк. Вид.: Накладом Української Книгарні, 1917.63с. URL: https://diasporiana.org.ua/ideologiya/12272-franko-i-shho-take-postup/ (дата звернення: 14.11.2025)

3.Еріх Фромм. Мати чи бути? / Пер. О. Михайлової, А. Буряка// Київ: Вид. Український письменник,2010.225с.URL:https://hromadalib.wordpress.com/wpcontent/uploads/2015/12/fromm_2010_have.pdf (дата звернення: 9.11.2025)

References:

1. Habriielian A(2019). Kontseptsiia «dukhovnosti suspilstva» Erikha Fromma yak alternatyva sotsialnii destruktyvnosti [Erich Fromm's concept of "spirituality of society" as an alternative to social destructiveness] *zhurnal «Molodyi vchenyi [magazine "Young Scientist"]*. No 8 (72). S.173. Odesa. Vyd.:«Molodyi vchenyi» [in Ukrainian].

2. Franko I.(1917) Shcho take postup? *[What is progress?]* Niu-York. Vyd.: Nakladom Ukrainskoi Knyharni. Retrieved from https://diasporiana.org.ua/ideologiya/12272-franko-i-shho-take-postup/ [in USA].

3. Erikh Fromm (2010). Maty chy buty? *[To have or to be?]* (Per. O. Mykhailovoi, A. Buriaka) (O. Mykhaylova, A. Buryak, Trans). Kyiv: Vyd. Ukrainskyi pysmennyk. Retrieved from https://hromadalib.wordpress.com/wpcontent/uploads/2015/12/fromm_2010_have.pdf [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.03.2026